

T Á R S A D A L O M K U T A T Á S

NÉHÁNY PÓTLÓ ADAT A TRANSYLVAN MAGYAR TÁRSADALOMKUTATÁS KÉRDÉSÉHEZ

MIKOR a címben megjelölt kérdéshez az anyagot gyűjtöttem, előre tudtam, hogy bármennyire igyekszem is gondosan eljárni e munkámban, a kérdés természeténél fogva lehetetlen, hogy néhány mozzanat el ne kerülje figyelmem. Valóban, alighogy előadásom megjelent¹, néhány olyan adatról szereztem tudomást, mely ha nem is változtatta volna meg lényegesen eredményeimet, mégis első összeállításomban érdekes adatokkal gazdagította volna társadalomkutatásunk szegényes történetét. Éppen ezért most úgy látom, nem felesleges felsorolnom ezeket a figyelmemen kívül maradt adatokat, amelyek társadalomkutatásunk történetének teljesebb ismeretét szolgálják.

Említett tanulmányomban *Ercsei Téglási József* útivázlatával kapcsolatban már megjegyeztem, hogy az ilyen útleírásos társadalomképek nem voltak ritkák e korban. Ez a divat azonban sokkal hamarabb kezdődött mint magam ott jeleztem. Az első ilyen útirajz részletesebb és korábbi, mint azok, amelyeket eddig felsoroltam. Ezt *gróf Teleki József* (1777—1817) írta még 1799-ben²; a legújabb időkig csak kéziratban volt meg a Brukenthal-Múzeumban. Főrangú írója a székely és szász székek korabeli állapotáról értékes képet rajzol. Az ilyen útleírások száma, azonban különösen a 30-as és 40-es években szaporodik meg. Nemcsak a már említett *Ercsei Téglás József*nek kell itt megemlítenünk egy másik tanulmányát³ és a „Kalotaszeg rövid leírása”-val kapcsolatos vitatkozó írását⁴, hanem jó néhány más, ezeknél jelentősebb írásművet is.

¹ Hítel 1938. 1—22 és Tudományos Füzetek 97. sz. E helyen kell köszönetet mondanom *Herepei János*nak azért, hogy nemcsak első adatgyűjtésem alkalmával, de a kiegészítés anyagának összegyűjtésekor is nagyon sok értékes adatra hívta fel figyelmem.

² *Úti Jegyzések mellyeket az Székelly földjéről tett G. J. T. az 1799 dik esztendőben* —A kéziratot bevezető sorokkal együtt kiadta *Domokos Pál Péter*. 1937. 8° 63. l.

³ *Utazások nemes Torda vármegye vécsi járásában*. Nemzeti Társalkodó 1836. 97—106., 113—118. és 129—140.

⁴ *Mezei Gracza György* „a’ b. hunyadi járás adóírója”, „Kalotaszeg. Kijavítás és pótlék e’ vidék vázolatához” címen közölt terjedelmes és a vidék bensőségeiből ismeretéről tanuskodó pótlást. Lásd *Hon és Külföld* 1842. évf. 226—7, 229—244. — E terjedelmes válasz nem maradt viszontválasz nélkül: *Ercsei* „Felelet a

Ezek a hosszabb-rövidebb cikkek néha terjedelmes tanulmányra nőnek; az egykorú napilapokban és főként ezek irodalmi meg tudomány-népszerűsítő melléklapjaiban ilyenekkel unos untalan találkozunk. Ezek között is ki kell emelnünk *Szigethi Gyula Mihály*-nak, Orbán Balázs városa e nagynevű tanárának egyik székelyszék korabeli állapotáról írt vázlatát⁵, mert ez a kor színvonalán valóságos kis társadalomrajznak számít, bár sok olyan történeti, közigazgatási, közművelődési adat van benne, amely a szoros értelemben vett társadalmi elemet háttérbe szorítja. Beszélhetünk azután az olyan kisebb úti levelekről, amilyen például a *Gálfői Mihályé*⁶, vagy egy *Székelyfi* álnéven írt érdekes faluleírás és társadalomrajz⁷, — több terjedelmesebb útleírást is ismerünk idősebb *Zeyk Jánostól*, amelyben országgrészünk különböző vidékeit mutatja be⁸. A hosszabb útirajzok és társadalomképek írói sokszor álnevek alá rejtőzködnek, habár kíváncsiak volnánk a *Vándor*⁹, vagy az *Árokalyi*¹⁰ álnéven írt tanulmány-félék szerzőinek igazi nevére. Az ilyenfajta írásművek, úgy látszik, valósággal egymást hívták életre. Az egyes vidékekre vonatkozó útirajzok¹¹ mellett már néprajzi érdekességű települési egységekről is jelennek meg kisebb ismeretetések¹².

A társadalomkutatás szempontjából érdekes az a kisebb lélekzetű cikk, amely városunk női társadalmi rétegét vizsgálja társadalmi osztályonként¹³. Természetesen itten megint nem lehet szó társadalmi tanulmányról; csak olyan cikk ez, amely a korabeli társadalmi viszonyokra meg a felfogásra jellemző és így érdeklődésünket miadenképpen megérdemli. Valamivel később, 1843-ban,

Kalotaszeg vázolatára írtt kijavító és pótló bírálatra” címen kissé sértődötten válaszol (Vö. i. h. 313—320) a Hon és Külföld 1838. évf.-ban közölt cikkének bírálatára.

⁵ *Nemes Udvarhely-Szék' Statistikája' leírása*. Nemzeti Társalkodó, Irták az olvasók, a' lehetőségig rendbe-szedte és Hetenként Kiadta Kiszántói Pethe Ferentz. Kolo'sváron 1831. (A helyi kollégium példányában az évfolyam hiányos; a tanulmány legalább 7—8 folytatásban jelent meg; tehát elég terjedelmes leírás.)

⁶ *Utazási levél-töredék! Lugostól Temesvárig a' Bánságban*. Nemzeti Társalkodó (Az Erdélyi Hiradó melléklapja). 1836. 311—14.

⁷ *Kis Bécs (Alvincz) Vasárnap Ujság*. Szerk. Brassai Sámuel. 1839, 129—137.

⁸ Honművész 1832. évf. (id. Szinnyei: *Magyar írók XIV*, 1804). — *Utazási töredék* (Hunяд m.) Nemzeti Társalkodó 1836. 161—70, 200—8 és 213—5, — *Utazási Töredék*, I. h. 1837. II. 223—39 és 241—50. — *Utazási Töredék Idősb Zeyk Jánostól 1838-ban* (Az Al-Duna vidéke). I. h. 1838. II. 33—38., 41—46. és 48—52.

⁹ *Közlemények Erdélyről* (Gyergyó). I. h. 1839. II. 141—45, 151—54 és 159—64. — Ennek írója talán *Benkő Károly* lehetett.

¹⁰ *Reminiscentiák 1837-ről*. I. h. 1839. I. 73—78, 81—86. 88—96, 105—109, 112—15, 121—25, 134—36 és II. 183—9, 191—6. 199—205 és 207—14. — Megjegyzendő, hogy ez álnévből mint szerzőre valamelyik Bethlen grófra következtethetünk, mert abban a községben, melynek nevéből ez álnév alakult, a Bethlenek voltak birtokosok.

¹¹ Fogarasi János; *Utazás a Nagy Küküllő mellett* I. h. 1836. II. 271—76 és 287—95.

¹² Nagy Ferenc: *Levél-töredék Toroczkóról*. Nemzeti Társalkodó 1838. 203—8.

¹³ *Kolosvár' hölgyei*, I. h. 1839. II. 1—4.

magáról a városról jelenik meg egy névtelen cikkíró tollából származó folytatásos ismertetés, mely városunk történetét, természeti adottságait, lakóinak egyházi állapotát, tudományos, nevelő és jótékonyági intézményeit, magát a várost meg a benne levő nevezetesebb épületeket ismerteti¹⁴. Természetesen, ha az egykori folyóiratokat rendszeresen átkutatnók, nagyon sok ilyen társadalomismertető cikkre akadnánk. E munka elvégzése ezutáni feladat.

Azonban nemcsak a múlt század első évtizedeiből származó újabb adatokért kell közzétennem e kiegészítő sorokat, hanem azért is, mert hozzánk egészen közeleső időben is nagyon érdekes adatokra bukkantam, Ezek azt mutatják, hogy a falusi társadalmi kérdések iránti érdeklődés már szinte közvetlenül az uralomváltozás után felfedezhető. A református egyházkerület még 1922-ben a lelkészekhez, lévitákhoz és esperesekhez intézve, 560. szám alatt körlevelet bocsát ki az egyházközségek történetének kiegészítése és újabb történetének megírása érdekében¹⁵. A körlevél maga egész kis kérdőívet tartalmaz; ez azonban nemcsak történeti jellegű kérdésekből áll, hanem olyanokból is, amelyek már a társadalmi viszonyok iránti érdeklődés csíráját mutatják. Tudomásom szerint ez szűkebb hazánkban a háború után az első falutanulmányozó kérdőív. Ez a körlevél és *dr. Kristóf Györgynek* hozzákapcsolódó észrevételei¹⁶ mutatják, hogy falvaink helyzetének megismerésére már sokkal hamarabb gondoltak, mint magam előbb állítottam.

De nem lehet ezt az érdeklődést csak egyetlen felekezetre korlátozódónak mondanunk. Más oldalon is már igen hamar felvetődik az a kérdés, hogy a magyar falusi népnek hol a helye kisebbségi életünk munkatervében. E kérdésről a fiatalon elhunyt *Petres Kálmán* értekezik¹⁷. Ugyanakkor *dr. Gyárfás Elemér* gazdasági helyzetünkről¹⁸ és *dr. Gál Kelemen* egyik legfontosabb kérdésünkről, az iskoláztatásról¹⁹ közöl az uralomváltozás után elsőnek terjedelmes összefoglalást. A társadalomkutatás legfontosabb segédtudománya a számhasonlítás (statisztika) is korán megtermi egyik értékes összeállítását *dr. Jakabffy Elemér* országgrészünkről írott ilyenemű alapvető munkájában.²⁰ A néhány évvel később megjelent „Erdélyi Magyar Évkönyv”²¹-nek első összeállításomból

¹⁴ *Kolosvár ismertetésére valami*. Toldalék a Mult és Jelenhez. Szerk. Szilágyi Ferenc professor. 1843. 248—267. Lehet, hogy a cikk szerzője maga a szerkesztő volt.

¹⁵ Református Szemle XV. 211—3. — Valóban kíváncsiak lehetünk, hogy ki szerkesztette ezt a kérdőívet.

¹⁶ *A kálvinista falu*. — Szélgjegyzetek az 560—1922, sz. ig. tan. körlevélhez. — I. h. 268—271. — L. ugyancsak tőle a néhány évvel később megjelent „Valási néprajz” című cikket. I. h. XX. (1929), 164—7.

¹⁷ *Az erdélyi magyar falusi nép kisebbségi életünk kulturális programjában*. Erdélyi Almanach. Szerk. dr. György Lajos. 1925, 177—184. (Ugyanez a Páztortűz Almanachban is.)

¹⁸ *Az erdélyi magyarság gazdasági helyzete*. I. h. 170—6.

¹⁹ *Az erdélyi magyar közoktatásügy küzdelmes hat éve*. I. h. 151—170.

²⁰ *Erdélyi statisztikája*. A. „Magyar Kisebbség” kiadása. 1923. 143 l.

²¹ Szerkesztette *dr. Sulyok István* és *dr. Fritz László*. 1930, 272 l.

való kimaradása is főként számhasonlítási adatai és társadalmi vonatkozású cikkei miatt sajnálatos. Mindkét munka máig is nélkülözhetetlen annak, aki a magyarság itteni társadalmi helyzetében tájékozódni szándékozik.

Az újabb falukutatási divatnak is el kell könyvelnünk még egy irodalmi hajtását *Kovács Katona Jenő* Ady földje egyik falujának társadalmi, egészségügyi, gazdasági, stb. állapotáról írt rövid vázlatában²².

Kétségtelen, hogy e néhány pótló megjegyzéssel sem tarthatjuk teljesnek a szemlét. Remélem, vállalkozik majd valaki arra, hogy hiányaim a jelzett irányokban és más vonatkozásban is kiegészítve, teljesebb képet rajzoljon a transylvan magyar társadalomkutatás kérdéséről²³.

Dr. SZABÓ T. ATTILA

Szerkesztők jegyzete: Dr. Szabó T. Attilának „A transylvan magyar társadalomkutatás” címmel megelőző számunkban közölt tanulmányát bírálja a Független Újság (1938. V. évf. 18. sz.) s többek között így ír: „...érezzük, hogy Szabó Attila nem tudja eléggé értékelni s helyére tenni a multbeli törekvéseket. Így például ildomtalan a Huszadik Század folyóirat munkásságát „vak egyoldalú és elzárkozó” társadalom-szemléletnek tekinteni és azt a lesujtó kritikát alkalmazni vele szemben, amint Szabó Attila teszi.”

Kötelességünk a F. U. érdemes bírálóját felvilágosítanunk arról, hogy dr. Szabó T. Attila a következőket írta: „A század elejének vak, egyoldalú, elzárkozó társadalomszemléletében először egy nemzetközi, világpolgári szemléletben felnőtt folyóiratnak) a Huszadik Századnak írócsoportja kezdi a hiányzó társadalmi szempontokat kifogásolni.”

(Nb! maga a bíráló mondta „ildomtalan”-nak az elfogultságot)

²² *Egy kallódó szilágysági falu*, „Korunk” XII. (1937). 932—9. l.

²³ Itt használom fel az alkalmat arra, hogy tanulmányomban egy sajnálatos elírást helyesbítsek. A 14. lap 7. sorában Turnowsky *Sándor* olvasandó *Károly* helyett.